

göre ortada muayyen ve isabet edilme-
siyle yükümlü bulunulan bir hüküm var-
sa her müctehid değil sadece bu muay-
yen hükme ulaşan müctehid doğruya isa-
bet etmiş olur. Eğer ortada talebin yö-
neleceği belli bir hüküm yoksa mükelle-
fiyetin dayanağı ilgili konuda zann-ı gâlib
oluşturmaktan ibaret olur ve aynı konu-
da birbirinden farklı görüşte de bulun-
salar bütün müctehidler doğruyu bulmuş
olur. İbn Rüşd'e göre şer'î hükümlerin
kaynağının şâriin hitabı olduğu ve bu hi-
tabın, hükmü ya sigası ya da mefhumu
ile gerektireceği hususu sabit görüldük-
ten sonra her müctehidin isabet edece-
ğini söylemeye imkân kalmaz. Çünkü bir
şeyin bilinme yolunun hitap olması o şey
hakkında belli bir hükmün bulunması
anlamına gelir. Mevcut hitabın içermedi-
ği ve kendisine bir karînenin delâlet et-
mediği konular ise berâet-i asliyye üzere
kalır. Bu konuda Gazzâlî'nin, icthadda
kullanılan delillerin zannılığı sebebiyle iki
karşıt sonuca ulaşılmasının mümkün ol-
duğunu ve bunlar arasındaki tercihin ki-
şilerin karakterine ve olayın durumuna
göre olacağı şeklindeki görüşünü zikre-
derek böyle bir görüşün şeriatta keyfî hü-
küm vermek anlamına geleceğini belir-
tir. İbn Rüşd'e göre şeriata en büyük za-
rarı verecek olan bu sofistik görüşten
uzak durmak gerekir.

İctihad açısından insanlar, taklit et-
mek durumunda olan sıradan kimseler
(avam) ve icthad şartlarını kendinde top-
lamış kişiler (müctehid) olmak üzere iki
gruptur. Zaruret gerekçesiyle avamın
müctehidleri taklit etmesi gerektiği ko-
nusunda Gazzâlî'nin görüşünü benim-
seyen İbn Rüşd, müctehidin kendisinden
daha âlim olan başka bir müctehidi tak-
lit edebileceğini kabul etmekle Gazzâlî'den
ayırılır. İbn Rüşd, kendi zamanında
fukaha diye adlandırılan ve bir yönden
müctehidlere, bir yönden avama benze-
yen üçüncü bir grubun daha bulundu-
ğundan bahseder ve bunların anılan iki
gruptan hangisinden sayılması gerekti-
ğini tartışır. Mertebeleri avamdan daha
yüksek olmakla birlikte bunlar yine de
mukallittir. Bu kişilerin avamdan farkı, ic-
thad şartlarını taşımaksızın müctehid-
lerin görüşlerini ezberleyip halka haber
vermektir. Bunlar âdeta müctehidlerin
görüşlerini aktaran nakilcilerdir. Ancak
bu sınırdan da kalmamış, daha ileri gide-
rek taklit ettikleri kimselerden bir hü-
küm nakledilmemiş olan konuları onlar-
dan nakledilmiş hükümlere kıyas etmiş-
ler ve böylece müctehidlerin görüşlerini

kendi icthadlarının temeli yapmak sure-
tiyle hüküm kaynağı olmayan bir şeyi hü-
küm kaynağı haline getirmişlerdir ki bu
bir sapıklık ve bid'attır. Fakihlerin önce-
kilerin çözümlerine kıyas yapmayarak sa-
dece nakilde bulunmaları da câiz de-
ğildir. Çünkü her dönemde farz-ı kifâyeleri
yerine getirecek birilerinin bulunması
gerektiği konusunda âlimlerin icmâi bu-
lunmaktadır. Meydana gelen hadiseler
sınırsız olduğuna göre ve önceki müc-
tehidlerden bu hadiselerin her birine
ayrı ayrı hüküm yetiştirmek mümkün ol-
madığına göre günümüzde sadece na-
kille yetinmek de imkânsızdır. Şu halde
geriye tek bir ihtimal kalıyor ki o da her
devirde müctehid bulunmasının gerekti-
ğidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Dâvûd, "Tahâret", 38; İbn Rüşd, *Bidâ-
yetü'l-müctehid*, tür.yer.; a.mlf., *eż-Zarûrî fî
uşûl'l-fıkh* (nşr. Cemâleddin el-Alevî), Beyrut
1994, tür.yer.; a.mlf., *Faşlû'l-makâl* (nşr. Mu-
hammed Amâre), Kahire 1983, s. 22-55; a.mlf.,
Felsefetü İbn Rüşd, Beyrut 1982; Şâtibî, *el-Mu-
vâfakât*, III, 376; Nübâhî, *Târîhu kuḍât'l-En-
delûs* (nşr. Meryem Kâsım Tavîl), Beyrut 1415/
1995, s. 144; R. Brunschwig, "Averroës juriste",
*Etudes d'orientalisme dédiées à la mémoire
de Lévi-Provençal*, Paris 1962, I, 35-68; Abdel
Magid Turki, *Théologiens et juristes de l'Es-
pagne musulmane*, Paris 1982, s. 283-293;
Hammâdî el-Ubeydî, *İbn Rüşd ve 'ulûmü's-
şer'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1991; H. Yunus Apay-
dın, "İbn Rüşd'ün Hukuk Anlayışı", *İbni Rüşd*,
Kayseri 1993, s. 147-163; Abdullah Kennûn,
"İbn Rüşd el-fakih", *ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye*,
IV/1, İslâmâbâd 1969, s. 97-109; J. Langhade -
D. Mallet, "Droit et philosophie au XII. siècle
dans al-Andalus: Averroës (Ibn Rüşd)", *Revue
de l'occident musulman et de la méditerranée*,
sy. 40, Aix-en-Provence 1985, s. 103-121.

H. YUNUS APAYDIN

İBN RÜŞEYD

(ابن رشيد)

Ebû Abdillâh Muhibbuddîn
Muhammed b. Ömer b. Muhammed
el-Hatîb el-Fihrî es-Sebtî
(ö. 721/1321)

Muhaddis,
fakih, edip ve seyyah.

Cemâziyelevvel 657'de (Mayıs 1259; bazı
kaynaklara göre bu yılın ramazan [eylül] ayın-
da) Sebte'de (Ceuta) doğdu. Tahsilinin ilk
döneminde dil ve edebiyatla meşgul oldu.
Nahiv ve kıraat âlimi Ebû'l-Hüseyn İbn
Ebû'r-Rebî'den Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı
ile kırâat-i seb'ayı, İbnü'l-Haddâr diye bi-
linen Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-
Kütâmî'den yine kırâat-i seb'ayı, Abdüla-

zîz el-Gâfikî'den *Şahîh-i Buḥârî*'yi oku-
du. Fas'a giderek Mâlikî fıkını öğrendi.
Tunus'ta İbn Zeytûn diye anılan Kadı
Ebû'l-Kâsım b. Ebû Bekir el-Yemenî'den
kelâm ve usûl-i fıkıh okudu. Daha sonra
hadis ilmine ağırlık veren İbn Rüşeyd, bu
alanda tahsilini ilerletmek ve âlî isnad el-
de etmek amacıyla Endülüslü edip ve şair
Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrah-
man b. Hakîm er-Rundî el-Lahmî ile birlik-
te seyahate çıktı. 683'te (1284) İskende-
riye'ye, ertesi yıl Mısır ve Suriye'ye gitti;
Medine ve Mekke'ye geçerek hac görevi-
ni ifa etti. Dört ay kaldığı Hicaz'da muh-
telif âlimlerden faydalandı; hadis rivayet
etti. Hicaz'da ve seyahat ettiği diğer ilim
merkezlerinde Ebû'l-Yümn İbn Asâkir,
Muhammed b. Ahmed el-Kastallânî, İbn
Dakikûl'îd, Abdülmü'min b. Halef ed-Dim-
yâtî gibi âlimlerden rivayette bulundu. Üç
yıl süren bu yolculukta onu yalnız bırak-
mayan Ebû Abdullah İbnü'l-Hakîm ile bir-
likte Mısır, İskenderiye, Trablusgarp ve
Tunus yoluyla memleketine dönerken de
bazı âlimlerden faydalandı. 686'da (1287)
Sebte'ye geldiğinde oldukça sağlam ri-
vayetleri ve âlî isnadları ile akranından,
hatta bazı hocalarından daha üstün bir
seviye kazanmıştı. Ayrıca fıkıh, kelâm, kı-
raat, Arap dili ve edebiyatı, lügat, aruz,
tarih ve tefsir konularında kendini yetiş-
tirdi. Memleketinde hadis okutmakla ve
bu sahada eser yazmakla meşgulken Gır-
nata Nasrî Emîri Ebû Abdullah Muham-
med el-Mahlû'un (III. Muhammed) sır kâ-
tibi ve veziri olan seyahat arkadaşı Ebû
Abdullah İbnü'l-Hakîm'in daveti üzerine
692'de (1293) Gırnata'ya gitti. Gırnata
Ulucamii'nin imam ve hatipliğine tayin
edilen ve bundan dolayı "hatîb" unvanıyla
da anılan İbn Rüşeyd burada hadis ve çe-
şitli ilimlere dair eserler okuttu. Onun Ab-
dülvâhid b. Tîn es-Sefâkûsî'nin *el-Mu-
ḥabberü'l-faşih fî şerhi'l-Buḥârîyyi's-
şahîh*'inden faydalandığı belirtilmekte-
dir (Makkarî, II, 350). İbn Rüşeyd sonraları
evlenme ve boşanma davalarına bakmak
üzere kadı (kadî'l-menâkih) olarak görev-
lendirildi. Şevval 708'de (Mart 1309) Ebû
Abdullah İbnü'l-Hakîm'in öldürülmesi
üzerine hayatının tehlikede olduğunu an-
layınca Gırnata'yı terkedip Merakeş'e (ve-
ya Sebte) geçti. Mağrib Sultanı Ebû Saîd
el-Merînî'nin daveti üzerine Fas'a gitti ve
Merakeş'e yerleşerek el-Câmiu'l-Atîk'te
imam ve hatiplik yapmaya, aynı zaman-
da talebe okutmaya başladı. Daha son-
raki yıllarda sultanın onu devamlı olarak
yanında kalması için davet ettiği Fas'a
gitti ve hayatının sonuna kadar burada
yaşadı.

Çeşitli âlimlerden hem kendisi hem oğlu Ebû'l-Kâsım Muhammed için icâzet aldığı görülen, mütevazî, doğru bildiğini her yerde söylemekten çekinmeyen ve son derece merhametli olduğu belirtilen İbn Rüşeyd 23 Muharrem 721'de (22 Şubat 1321, bazı kaynaklara göre 8 veya 24 Muharrem'de [7 veya 23 Şubat]) Fas'ta vefat etti ve Bâbülfütûh Kabristanı'ndaki Matrahulcenne'de defnedildi.

Allah'ın sıfatları konusunda ehl-i hadîs gibi düşünen İbn Rüşeyd'in te'vili uygun görmediği, gerek bu tutumu gerekse namazın edâsıyla ilgili bazı farklı uygulamaları sebebiyle muhaliflerinin onu Mâlikî mezhebine mensup olmamakla itham ettiği, hatta bu yüzden kendisini mahkemeye celbetmek isteyen kadının âni ölümü sebebiyle muhâkeme edilmediği onun hakkında verilen bilgiler arasındadır (İbn Hacer, IV, 112; Muhammed el-Fâsî, V/1 [1378], s. 36). Ayrıca İbn Rüşeyd'in Zâhiriyye mezhebine mensubiyetinden söz edilmişse de onun Mâlikî olduğu belirtilmiş (Makkarî, II, 350), zaman zaman şiir yazmasına rağmen aruz vezni iyi kullanmadığı için şiirlerinin başarılı sayıldığı söylenmiştir (İbnü'l-Hatîb, *Evşâfû'n-nâs*, s. 102; şiirlerinden örnekler için bk. Safedî, IV, 285-286; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, III, 138-142).

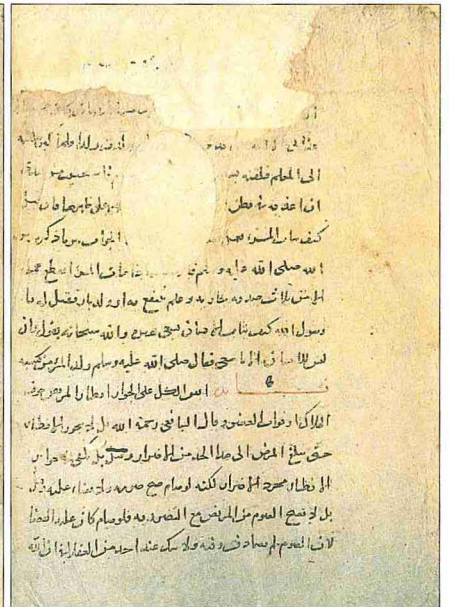
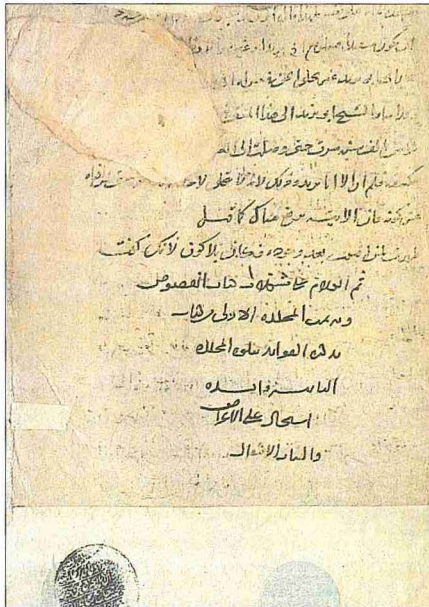
Eserleri. 1. *Mil'ü'l-aybe bimâ cümü'a bi-tûli'l-ğaybe fi'l-vicheti'l-vecihe ile'l-Haremeyn Mekke ve Taybe (er-Rihletü'l-meşrikiyye, er-Rihletü'l-Hicâziyye).* İbn Rüşeyd'in en önemli çalışması olup seyahat sırasında kaleme alınan kitapta, Mağrib'de ve Doğu İslâm dünyasında müellifin kendilerinden faydalandığı hocaların hayatı ve eserlerine dair kısa, onlardan okuduğu kitaplarla bu kitapları nerede, ne zaman ve nasıl okuduğu hakkında geniş bilgi verilmektedir. İbn Rüşeyd'in gittiği yerlerde, özellikle Mekke ve Medine'de yaygın olan âdetleri, hatta hurafe ve bid'atları da tesbit ettiği görülmektedir. Bir tür fehrese (er-rahâlâtü'l-fehresiyye) niteliği taşıyan eser aynı zamanda yazıldığı dönemin ilim, kültür ve edebiyat kaynaklarından biri kabul edilmektedir. Yedi ciltten meydana geldiği anlaşılan (Muhammed el-Fâsî, V/1 [1378], s. 41) ve İbn Rüşeyd'in seyahate çıkışından Tunus'a vardığı zamana kadar olan devreyi ihtiva eden I. cildi mevcut olmayan eserin diğer ciltleri hacca giderken uğradığı Tunus, İskenderiye, Kahire, Mekke, Medine ve hac dönüğü uğradığı yerlerle ilgili bilgiler ihtiva etmektedir. İbn Hacer el-Askalânî eserden büyük ölçüde faydalandığını söylemekte-

dir (*ed-Dürerü'l-kâmine*, IV, 111). Kitabın Madrid'de Escorial Library'de bulunan (nr. 1680, 1735, 1736, 1737, 1739) ve bazı kısımları eksik olan beş ciltlik nüshası Muhammed Habîb b. Hoca tarafından yayımlanmıştır (II, 1402/1982; III, Tunus 1981; V, Beyrut 1408/1988). Ebû'l-Hasan İbn Ar-râk, *Mil'ü'l-aybe*'yi *Muhtaşaru Rihleti İbn Rüşeyd* adıyla ihtisar etmiştir. 2. *es-Senenü'l-ebyen ve'l-mevridü'l-em'an fi'l-muhâkeme beyne'l-imâmeyn fi's-senedi'l-mu'an'an.* 21 Cemâziyelevvel 695'te (27 Mart 1296) Sebte Medresesi'nde tamamlanan eserin Madrid Escorial Library'de bulunan nüshasını (nr. 1806) Muhammed Habîb b. Hoca (Tunus 1397/1977) ve Ebû Abdurrahman Salâh b. Sâlim el-Mısrâtî (Medine 1417/1996) neşretmiştir. 3. *İfâdetü'n-naşih bi't-ta'rîf bi-isnâdi'l-Câmi'i's-şâhih (İfâdetü'n-naşih fi meşhûri ruvâti's-Şâhih, İfâdetü'n-naşih fi rivâyeti's-Şâhih, İfâdetü't-taşhih fi rivâyeti's-Şâhih).* Madrid Escorial Library'de mevcut nüshası (nr. 1732, 1785) Muhammed Habîb b. Hoca tarafından yayımlanmıştır (Tunus 1394/1974). 4. *Cüz'ü'l-Muhtaşar fi'l-arûz.* Bir nüshası Madrid Escorial Library'de *Mil'ü'l-aybe*'nin bir cildinin (nr. 1737) baş tarafında bulunmaktadır. 5. *Tezkiretül-fevâ'id.* Kaynaklarda zikredilmeyen ve herhangi bir yerinde İbn Rüşeyd'e aidiyetine dair bilgi bulunmayan eserin Süleymaniye Kütüp-

hanesi'ndeki nüshası (Cârullah Efendi, nr. 992) ona nisbet edilmektedir. Mantık, kelâm, fıkıh, tasavvuf ve mezhepler tarihi gibi konulara dair meselelerin, bazı âyet ve hadislerdeki ifadelerin 205 "fâide" halinde açıklandığı kitabın sonuncu fâidesi (vr. 317^b-404^a) Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Fuşûşü'l-hikem*'indeki bazı kısımların şerhiyle ilgilidir.

İbn Rüşeyd'in kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Tercümânü't-terâcim 'alâ ebvâbi'l-Buhârî, es-Şırâtü's-sevî fi't-tisâli Câmi'i't-Tirmizî, İzâhu'l-mezâhib (mezheb) fi men yenta-lıku (yu'tlaku) 'aleyhi ismü şâhib (eş-şâhib) (İzâhu'l-mezâhib fi ta'yini men yenta-lıku 'aleyhi ismü şâhib, Safedî, IV, 285), el-Mukaddimetü'l-mu'arriife (ma'rûfe) li-(fi) 'ulüvvil-mesâfe ve's-şıfa, el-Muhâkeme beyne'l-Buhârî ve'l-Müslim (el-Muhâkeme beyne'l-imâmeyn), İhkâmü't-te'sîs fi ahkâmi't-tecnîs, Şerhu Cüz'i't-tecnîs li-Hâzim b. Hâzim el-İşbîlî, İrâdû'l-merta'i'l-mürî' li-râ'idit-tescî' ve't-tarî' (el-İzâ'at ve'l-inârât), Cüz' fihî hükmü rü'yeti hilâli şevvâl ve ramazân, Telhîşü'l-Kavânîn (Telhîşu Kitâbi'l-Kavânîn fi'n-naḥv), Vaşlû'l-ka-vâdim bi'l-havâfi fi zikri emsileti'l-kavâfi (hocası Ebû'l-Hasan el-Kartâcennî'nin *Kitâbü'l-Kavâfi* adlı eserinin şerhidir), *Hükmü'l-isti'âre, et-Tak'yîdât 'alâ Kitâbi Sibeveyhi.* Onun ayrıca hutbeleri, Hz.*

İbn Rüşeyd'e nisbet edilen *Tezkiretül-fevâ'id* adlı eserin ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 992)

Peygamber'e dair kasideleri ve küçük hacimli başka eserleri bulunduğu da zikredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Rüşeyd, *Mil'ül-'aybe fi mâ cümü'a bi-tûli'l-'gaybe fi'l-'vicheteyni'l-'kerimeteyn ilâ Mekke ve Taybe* (nşr. M. Habîb İbnü'l-Hoca), Tunus 1402/1982, neşreden giriş, II, 21-26; Takıyyüddin İbn Fehd, *Lahzû'l-elhâz (Zeylû Tezkireti'l-huffâz li'z-Zehabî* içinde, nşr. M. Zâhid el-Kevserî), Dimaşk 1347/1928, s. 97-99; Safedî, *el-Vâfi*, IV, 284-286; İbnü'l-Hatib, *el-İhâta*, III, 135-143; a.mlf., *Euşâfû'n-nâs fi'l-tevârîh ve's-şillât* (nşr. Muhammed Kemâl Şebâne), Mağrib 1397/1977, s. 100-102; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 219; İbn Hacer, *ed-Dürrerü'l-kâmine*, IV, 111-113; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 199-200; a.mlf., *Zeylû Tabakâti'l-huffâz (Zeylû Tezkireti'l-huffâz li'z-Zehabî* içinde), Dimaşk 1347/1928, s. 355-356; İbnü'l-Kâdi, *Dürrerü'l-hicâl*, II, 96-100; a.mlf., *Cezvetü'l-iktibâs*, Rabat 1973, I, 289-291; Makkarî, *Ezhârü'r-riyâz fi ahbâri 'lyâz* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Kahire 1939, II, 340-353; *Keşfü'z-zunûn*, I, 209, 551; II, 1297, 1813; Şevkânî, *el-Bedrû'l-tâli'*, s. 234; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 443-444; ayrıca bk. İndeks; H. Derenburg, *Les manuscrits arabes de l'Escurial*, Paris 1928, III, 244-245, 247-249, 282-284, 299; Brockelmann, *GAL*, II, 317; *Suppl.*, II, 344; Kehlâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, XI, 93-94; Ziriklî, *el-A'âm* (Fethullah), VI, 314; Cezzâr, *Medâhilü'l-mü'ellifin*, s. 547; Avâtîf Muhammed Yûsuf Nüvvâb, *er-Rahâletü'l-Magribiyye ve'l-Endelüsiyye*, Riyad 1417/1996, s. 110-116; Ahmed Ramazan Ahmed, *er-Rihle ve'r-rahâletü'l-müslimîn*, Cidde, ts. (Dârü'l-beyânî'l-Arabî), s. 343-345; Abdullah Kenûn, *İbn Rüşeyd (Meusâ'atü meşâhiri ricâlî'l-Magrib* içinde), Beyrut, ts. (Mektebetü'l-medresiyye); Muhammed el-Fâsî, "İbn Rüşeyd el-Fihri", *Mecelletü Ma'hedi'l-mahâtûti'l-'Arabiyye*, V/1, Kahire 1378/1959, s. 31-42; Abdülkâdir Zimâme, "er-Rahâletün es-Sebtiyyân İbn Rüşeyd ve't-Tüci'bî", *el-Menâhil*, XXII, Rabat 1982, s. 544-563; Muhammed Habîb İbnü'l-Hoca, "Rihletü İbn Rüşeyd târifün hâfilün li's-sekâfe ve'l-fikr fi'l-karni's-sâbi", *el-Akade-miyye*, sy. I, Rabat 1984, s. 153-171; R. Arie, "İbn Rüşeyd", *El²* (Fr.), III, 933-934; Ca'fer-i Şiâr - Mehdi Selmâsî, "İbn Rüşeyd", *DMBİ*, III, 585-586.

M. YAŞAR KANDEMİR

İBN SA'D

(ابن سعد)

Ebû Abdillâh Muhammed
b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî
el-Basrî el-Bağdâdî
(ö. 230/845)

Tabakat kitabıyla tanınan hadis,
siyer, tarih ve ensâb âlimi.

160 (777) yılında Basra'da doğdu (Zehabî, *A'âmü'n-nübelâ*, X, 664). Babası veya dedesi Hz. Abbas ailesinin âzatlısı olduğu için Mevlâ Benî Hâşim diye veya Kureş nisbesiyle tanınıyordu. Bazı kaynak-

larda Kureys'in Benî Zühre koluna mensubiyetinden dolayı Zührî de denilmekte (İbn Sa'd, *et-Tabakât* [nşr. Muhammed b. Sâmil es-Sülemî], neşreden giriş, I, 23; İbn Hallikân, III, 473; Horovitz, s. 126-132), ancak böyle bir nisbetin özellikle ailesinin Benî Hâşim'in mevlâsı olduğunun belirtilmesinden sonra zikredilmesi doğruluğunu şüpheye düşürmektedir.

İbn Sa'd, ilk yıllarını geçirdiği Basra'da çoğu tâbiin ve tebeu't-tâbiinden olan Hüseyim b. Beşîr, Vekî' b. Cerrâh, Ebû Âsım en-Nebîl, Ârim b. Fazl, İsmâil b. Uleyye, Affân b. Müslim ve Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî gibi âlimlerden dinî ilimlerle birlikte Arap dili ve edebiyatı okudu ve onlardan hadis aldı. Daha sonra hadis ve ahbâr öğrenmek üzere Kûfe, Medine ve Mekke'ye gitti. Onun bu seyahatlerine çok erken yaşta başladığı, henüz yirmi yaşında iken Medine'de Hz. Osman ailesinin âzatlısı Ebû Alkame el-Ferevî ile buluştuğunu bizzat haber vermesinden anlaşılmaktadır (*et-Tabakât*, V, 424). Medine ve Mekke'deki ikametleri sırasında Hz. Peygamber'in gazve ve seriyelerinin geçtiği yerleri de inceleyen İbn Sa'd Medine'den sonra Rakka'ya ve Dimaşk'a, ardından Bağdat'a giderek ölünceye kadar orada kaldı. Onun *et-Tabakâtü'l-kübrâsı* incelendiğinde rivayette bulunduğu şahsiyetlerin hadis, ricâl, cerh ve ta'dîl, fıkıh, kıraat ve diğer Kur'an ilimleri, siyer, meğâzî, ahbâr, fütûh, şiir ve ensâb sahalarında değerli âlimler olduğu, kendisinin de geniş bir vukufa sahip bulunduğu göze çarpar. Öğrencilerinden ve *et-Tabakât*'ın râvilerinden Hüseyin b. Fehüm (Fehm) esere ilâve ettiği hal tercümesinde onu ilmi zengin, çok hadis ve haber sahibi, hadisle garîbül-hadis ve fıkıh alanlarında çok kitap yazan bir şahsiyet olarak tanımlamıştır (VII, 364).

İbn Sa'd'ın 200 (815) yılı civarında geldiği Bağdat, o sıralarda ilmi faaliyetlerin çok yoğun olduğu bir dönem yaşıyordu. İbn Sa'd burada hocası Vâkıdî'nin kâtipliğini yaptı ve onunla "kâtibü'l-Vâkıdî, sâhibü'l-Vâkıdî, gulâmü'l-Vâkıdî" gibi lakaplarla anılmasına yol açan yakın bir dostluk kurup ölümüne kadar (207/823) yanından hiç ayrılmadı. Bu arada hem kendisinden hem kütüphanesinden faydalandı ve bu hususu *et-Tabakât*'ın çeşitli yerlerinde zikretti (meselâ bk. II, 5; III, 5). Onun Vâkıdî dışında Ruveyy b. Yezid el-Mukrî, Muhammed b. Sa'dân ed-Darîr el-Kûfî, Ebû Zeyd el-Ensârî, Medâinî, İbnü'l-Kelbî ve Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî-

den kıraat, dil, ensâb ve tarih gibi alanlarda faydalandığı bilinmektedir. İbn Sa'd'ın Süfyân b. Uyeyne, Vekî' b. Cerrâh, Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn, Hüseyim b. Beşîr, Velîd b. Müslim, Ma'n b. İsâ ve Süleyman b. Harb gibi cerh ve ta'dîl üstatlarının sika kabul edilen âlim ve muhad-dislerden hadis alması, çağdaşları kadar kendisinden sonra gelenler tarafından da takdirle anılmasına sebep olmuştur. Belâzürî, İbn Ebû'd-Dünyâ, Hâris b. Ebû Üsâme ve Ebû'l-Kâsım el-Begavî gibi âlimler de kendisinden rivayette bulunmuşlardır.

Abbâsî Halifesi Me'mûn, 218 (833) yılında Bağdat Valisi İshak b. İbrâhim'e bir yazı göndererek Vâkıdî'nin ölümünden sonra şöreti artan İbn Sa'd başta olmak üzere şehrin ileri gelen yedi fakih ve muhaddisini halku'l-Kur'an konusunda sorguya çekmesini ve Kur'an'ın mahlûk olduğuna inanmayanların hukukî ehliyetlerini iptal etmesini istedi. Vali onları Rakka'da Halife Me'mûn'un huzuruna çıkardı ve kendilerine bu konuda ne düşündüklerini sordu. İbn Sa'd dahil âlimlerin hepsi Me'mûn'un istediği gibi cevap verdi ve serbest bırakıldı. Bu davranış İbn Sa'd'ın Mu'tezilî olduğuna delil sayılarak haksız yere tenkit edilmesine sebep olmuştur (İbn Sa'd, *et-Tabakât* [nşr. Muhammed b. Sâmil es-Sülemî], neşreden giriş, I, 27-28; Taberî, III, 1116-1117). Nitekim Me'mûn'un istediği cevabı vermeyen ve bundan dolayı işkenceye mâruz kalan Ahmed b. Hanbel de İbn Sa'd'ın bu şekildeki davranışını mâkul karşıladığı gibi yeğeni Hanbel b. İshak'ı her cuma günü kendisine gönderip Vâkıdî'nin hadis cüzlerinden iki tanesini aldirmek suretiyle onunla ilmi yardımlaşmaya devam edebileceğini göstermiştir. Ayrıca cerh ve ta'dîl âlimleri, halku'l-Kur'an konusundaki davranışından dolayı İbn Sa'd'a herhangi bir eleştiride bulunmamıştır.

İbn Sa'd 4 Cemâziyelâhîr 230'da (16 Şubat 845) Bağdat'ta vefat etti ve Bâbüş-şâm Kabristanı'na gömüldü. Bazı kaynaklarda ölüm tarihi 222 (837) veya 236 (850) olarak kaydedilirse de doğru değildir. Öte yandan 230 yılından sonra ölen bazı kimselerin biyografilerinin *et-Tabakât*'ta yer alması (meselâ bk. VI, 413; VII, 346, 350, 351) kitabın İbn Sa'd'a aidiyeti hususunda tartışmalara yol açmıştır. Ancak bunların esere İbn Sa'd'ınla birlikte öğrencisi Hüseyin b. Fehüm veya bir başkası tarafından eklenmiş olduğu şüphesizdir (İbn Sa'd, *et-Tabakât: el-Mütem-mim*, neşreden giriş, s. 58-61).